

वार्ति इति न डीष् अतश्चापि अत इत्वम् ।) गोपालपत्नी । इति सुप्रबोधम् ॥ कौटविशेषः । तत्पण्यायः । महाभीरुः २ । इति हेमचन्द्रः । ४ । २७४ ॥

गोपाली, स्त्री, (गोपालानां प्रिया । गोपाल + जातौ डीष् ।) गोपालककटी । गोरची । इति राजनिर्घण्टः ॥ (गोपालस्य पत्नी । गोपाल + स्त्रियां डीष् । गोपपत्नी ॥ स्कन्दाशुचरमाह-विशेषः । यथा, महाभारते । ६ । ४६ । ४ ।

“अश्रुजाता च गोपाली वृहदम्बालिका तथा ॥” गोपाशमी, स्त्री, (गोपप्रिया अशमी । शाक-पार्थिवदिवत् समासः ।) कान्तिकशुक्लाशमी । यथा,—

“शुक्लाशमी कान्तिके तु स्मृता गोपाशमी बुधैः । तद्दिने वासुदेवोभून्नोपः पूर्वन्तु वत्सपः ॥ तत्र कुर्यात् गवां पूजां गोपासं गोप्रदक्षिणम् । गवाशुगमनं कार्यं सर्वान् कामानभीक्ष्यता ॥”

इति कूर्मपुराणम् ॥

गोपिका, स्त्री, (गोप्येव स्वार्थे कन् इत्थञ्च ।) गोपी । यथा,—

“न खलु गोपिकानन्दनो भवान्खिलदेहिनामन्तरात्मकः ।”

इति श्रीभागवते । १० । ३१ । ४ ॥

(गोपायति रक्षति या । गुप् अ रक्षणे + क्त्वं । स्त्रियां टाप् अत इत्वम् ।) रक्षित्री ॥

गोपिनी, स्त्री, (गोपायति रक्षतीति । गुप् + णिनि; डीष् चा ।) श्यामालता । इति शब्दचन्द्रिका ॥ (वीराचारि-पन्थाचारिणां पूजनीयनायिकाविशेषः । यदुक्तं गुप्तसाधनतन्त्रे १ म पटले ।

“नटी कापालिकी वेश्या रजकौ नापिताङ्गना । ब्राह्मणी श्रद्धकन्या च तथा गोपालकन्या का ॥” अस्याः निश्चित्यथा, कुलार्थवतन्ते ।

“आत्मानं गोपयेत् या च सर्वदा पशुसङ्कटे । सर्ववर्णोद्भवा इत्या गोपिनी सा प्रकीर्तिता ॥”

गोपिलः, त्रि, (गोपायति रक्षतीति । गुप् रक्षणे + “मिथिलादयश्च ।” उणां । १ । ५८ । इति इलच् निपातनात् किदभावः ।) गोप्रा । इति संक्षिप्तसारे उणादित्तिः ॥

गोपी, स्त्री, (गोपस्य स्त्री । “पुयोगादाख्यायाम् ॥” ४ । १ । ४८ । इति डीष् ।) गोपपत्नी । वृन्दावनस्थगोपीनां स्वरूपं यथा,—

“गोपस्तु श्रुतयो ज्ञेयाः स्वाधिका गोपकन्यकाः । देवकन्याश्च राजेन्द्र ! न मानुष्यः कथञ्चन ॥” तत्र ब्रजबाला यथा,—

पूर्वैरसा रसमन्थरा रसालया रससुन्दरी रसप्रीयधामा रसतरङ्गिणी रसकल्लोलिनी रसवापिका अनङ्गमञ्जरी अनङ्गमानिनी मदयन्ती रङ्गविजला ललिता ललितयौवना अनङ्गकुसुमा मदनमञ्जरी कलावती रतिकला कलकण्ठी अलास्या रतीतुसुका रतिसर्वखा रतिचिन्तामणिः इत्याद्याः ॥ * ॥

शुतिगणा यथा,—

उज्जीता रसगीता कलगीता कलखरा कलकण्ठिता विपची कलपदा बहुमता बहुकर्म-सुनिष्ठा बहुहरिः बहुशाखा विशाखा सुप्रयोगतमा विप्रयोगा बहुप्रयोगा बहुकला कलावती क्रियावती इत्याद्याः ॥ * ॥

सुतिगणा यथा,—

उग्रतपाः सुतपाः प्रियव्रता सुरता सुरेखा सुपर्णा बहुप्रदा रत्नरेखा मणिगीवा अपर्णा सुपर्णा मत्ता सुलक्षणा सुदती गुणवती सौकालिनी सुलोचना सुमनाः सुभद्रा सुशीला सुरभिः सुखदायिका इत्याद्याः ॥ * ॥

गोपबाला यथा,—

चन्द्रावली चन्द्रिका काञ्चनमाला रक्तामालावती चन्द्रानना चन्द्रेखा चान्द्रवापी चन्द्रमाला चन्द्रप्रभा चन्द्रकला सौवर्णमाला मणिमालिका वर्णप्रभा शुद्धकाञ्चनसन्निभा मालती यूथी वासन्ती नवमल्लिका मल्ली नवमल्ली शेषालिका सौगन्धिका कस्तूरी पद्मिनी कुसुमती रसाला सुरसा मधुमञ्जरी रम्भा उर्वशी सुरेखा खरैरेखिका वसन्ततिलका इत्याद्याः । इति पाद्मे पातालखण्डम् ॥ अस्या विवरणं कृष्णशब्दे द्रष्टव्यम् ॥ * ॥ (गोपायति रक्षतीति । गुप् + अच् + गौरादित्वात् डीष् ।) शारिवा । रक्षिका । इति विश्वः ॥ (रक्षित्री यथा, रघुः । ४ । २० ।

“इच्छाया निधादिभ्यस्तस्य गोपगुणोदयम् । आकुमारकथोद्घातं शालिगोप्यो जगुर्थशः ॥” प्रकृतिः । यथा, गोपायति सकलमिदं गोपायति परं पुमांसं गोपीप्रकृतिरिति क्रमदीपिका ॥

गोपीयं, स्त्री, (गोपायति रक्षति भवबन्धनादिति । यद्वा गाः पशून् पाति रक्षतीति । गुप् अथवा गो + पा + “निष्पीथगोपीथावगाथाः ।” उणां । २ । ६ । इति यक्प्रत्ययेन निपातनात् साधुः ।) तीर्थस्थानम् । इति सिद्धान्तकौमुद्यासुणादित्तिः ॥ (गावः पिवन्त्यस्यामिति युतपत्ता जलाशयादि । इति चिन्तामणिः ॥)

गोपीयः, पुं, (गुप्यते रक्ष्यते इति । गुप् + “निष्पीथगोपीथावगाथाः ।” उणां । २ । ६ । इति भावे यक्प्रत्ययेन निपातनात् साधुः ।) रक्षणम् । इति संक्षिप्तसारे उणादित्तिः ॥ (यथा, ऋग्वेदे । १ । १६ । १ ।

“प्रति त्वं चारुमध्वरं गोपीथाय प्रहूयसे । मरुद्भिरस्य आ गहि ॥”

“गोपीथाय एधिवीन्द्रयादीनां रक्षणाय ॥” इति दयानन्दभाष्यम् ॥ गां वार्णीं एधिर्वीं वा पातीति युतपत्ता । गो + पा + यक् । निपातनात् इत्वम् । पण्डितः । राजा । इति कश्चित् ॥

गोपुच्छः, पुं, (गोः पुच्छ इव आकृतिर्यस्य गोपुच्छाकारत्वादस्य तथात्वम् ।) हारमेदः । इति हेमचन्द्रः । ३ । ३२५ ॥ (वादाविशेषः । इति तट्टीका ॥) गोलाङ्गलानरः । यथा,—

“शार्दूलगंसंघुष्टं सिंहैर्ममलेव तम् ऋत्तवानरगोपुच्छैर्मोक्षारैश्च निवेवितम् ॥

इति रामायणे किष्किन्ध्याकाण्डम् ॥

गवां लाङ्गूलञ्च । (यथा, वृहत्संहितायाम् । ६५ । ३५ ।

“गोपुच्छस्य वल्लीकमेव वा दर्शनं मुञ्जस्य ॥”

गोपुटा, स्त्री, (गौर्वच्चं तद्वदितकठिनमिति भावः पुटं आच्छादनं यस्याः ।) स्थूलेला । इति राजनिर्घण्टः ॥

गोपुटिकं, स्त्री, (गोः शिववृषभस्य पुटिकं आच्छादनयुक्तं गृहम् ।) शिववृषस्य मण्डपः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गोपुरं, स्त्री, (गोपायति नगरं रक्षतीति । गुप् + बाहुलकात् उरच् । यद्वा गाः पिपत्तीति । पृ पालनपूरणयोः + “मूलविभुजादिभ्य उपसंख्यानम् ।” इति कः ।) नगरद्वारम् । सहरेर फटक् इति भाषा । तत्पण्यायः । पुरद्वारम् २ । इत्यमरः । २ । ३ । १६ । दुर्गपुरद्वारम् । इत्यथे ॥ द्वारमात्रम् । इति भरतः ॥ (यथा, महाभारते । १ । २०८ । ३१ ।

“द्विपक्षगर्भप्रखेडुरिः सौधैश्च शोभितम् ।

गुप्तसम्पदप्रखेगेर्गोपुरैर्मन्दरोपमैः ॥” * ॥

गौर्जलं पुरमस्य यद्वा गवा जलेन पिपत्तिं पूरयति आत्मानमिति । पृ + कः ।) कैवर्त्तो-सुस्तकम् । इति मेदिनी । २ । १५० ॥ (वैद्यक-शास्त्रप्रणेता ऋषिभेदः । यथा, सुश्रुते सूत्रस्थाने १ अध्याये । “अथ खलु भगवन्तममरवरन्ध्र-गणपरिवृतं आश्रमस्य काशिराजं दिवोदासं धन्वन्तरिमौपथेनववैतरणैरभ्रपौष्कलावत करवीर्यगोपुररक्षितसुश्रुतप्रभृतय ऊचुः ॥”)

गोपुरकः, पुं, (गां भूमिं पिपत्तीति । पृ + कः + “मूलविभुजादिभ्य उपसंख्यानम् ।” इति कः ॥ ततः संज्ञार्थः कन् ।) कुन्दरुकः । इति राजनिर्घण्टः ॥

गोपुरीयं, स्त्री, (गोः पुरीषम् विष्टा ।) गोमयम् । इति राजनिर्घण्टः ॥

गोपेन्द्रः, पुं, (गोपेषु गोकुलस्थगोपालेषु मध्ये इन्द्रः श्रेष्ठः । गोप इन्द्र इव वा । यद्वा गां वाचं पाति रक्षतीति गोपो वेदस्तत्र इन्दति सर्वे-श्वथैवतया विराजते । इदि परमैश्वर्यं + “ऋजेन्द्रेति ।” उणां । २ । २६ । इति रन्प्रत्ययेन निपातनात् साधुः ।) विष्णुः । इति हेमचन्द्रः । २ । १३२ ॥ (श्रीकृष्णः । इति भागवतम् । गोपानामिन्द्र ईश्वरः । गोपपतिः । स तु नन्दः । यथा, महाभारते । ६ । २२ । २३ ।

“गोपेन्द्रस्यात्मजे ऋद्धे नन्दगोपकुलोद्भवे ॥”

गोपेशः, पुं, (गां एधिर्वीं पाति रक्षन्तीति गोपा राजानस्तोषामीशः सर्वहंसानिवारणादिति भावः । प्राप्तराज्यादयं विषयभोगं तत्त्वैक्यं सन्नासेन निर्वाणसलभतातोऽस्य राजसु श्रेष्ठत्वमायातमिति तात्पर्यार्थः ।) शाश्वसुनिः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (गोपानां गोकुलस्थाः